

Оригинални научни рад
Original research article

<https://doi.org/10.18485/folk.2025.10.2.4>
398.838:{801.81:929 Derdemez H.
82.01:398.838(497.11 Bare)"19/20"

Лирске љубавне песме у *Фолклорној збирци* *Хусеина Дердемеза* Од традиције до промена

Елма Халиловић

У раду ћемо анализирати лирске љубавне песме из *Фолклорне збирке Хусеина Дердемеза* (1940–2011), за коју је грађа сакупљана на простору Сјеничко-пештерске висоравни у последњим деценијама 20. века. Дердемезова збирка обједињена је под насловом *Фолклорна збирка Хусеина Дердемеза* у оквиру едиције Библиотека усмене књижевности Матице српске (2023). Циљ рада јесте да се издвоје подврсте љубавних песама, и то на основу доминантних мотивских и тематских обележја, те да се приступи њиховој анализи у контексту лирских песама из Вукове збирке и старијих збирки из овог региона. Истраживање је првенствено базирано на дескриптивној и компаративној методи, уз социолошке увиде који би требало да допринесу јаснијој перцепцији тема и мотива, нарочито оних који осликавају један затворен, и економски и културно изолован, патријархални свет, који пролази кроз битне социјалне и културне промене. Оваквим приступом покушаћемо да укажемо на транзицију кроз коју је усмена књижевност прошла у 20. веку и кроз коју још увек пролази, прилагођавајући се савременом тренутку.

Кључне речи: усмена лирика, љубавна поезија, Хусеин Дердемез, традиција, култура, војничке песме, промене.

Збирка Хусеина Дердемеза настала је на просторима Сјеничко-пештерске висоравни која се простире на југозападу Србије, између Лима, Ибра, Новопазарског и Сјеничког поља. Просечна надморска висина Сјеничко-пештерске висоравни креће се од 1100 до 1200 метара, због чега она представља једну од највиших висоравни у Србији. О геоморфолошким карактеристикама овога краја писала је Мила Павловић, у монографији *Села Сјеничког краја антропогеографска проучавања*, која између осталог наводи:

Сјенички крај се налази у југозападном делу Србије, у регији Стари Влах и Рашка. [...] Територија сјеничког краја је окружена планинама које припадају динарском планинском систему. [...] Сјенички крај административно припада Златиборском округу и захвата његов најјужнији део, граничећи се са територијама општина: Нова Варош, Ивањица, Нови Пазар, Тутин, Пријепоље и Бијело Поље (које се налази на територији Црне Горе). [...] Сјенички крај је један од ретких простора који се на почетку 21. века налази ван важних саобраћајница у Србији, и који одликује слаба унутрашња саобраћајна повезаност (Павловић 2009: 9–10).

Грађа која чини ову збирку сакупљана је првенствено на просторима села Баре, али, како наша теренска истраживања показују, неминовно је долазило и до контаката са казивачима који су пореклом са другог теренског подручја¹. Село Баре налази се на 30 километара југозападно од Сјенице. Назив села је хидролошког порекла, вероватно због бара којих је у прошлости могло бити много на овим просторима, док данас бројни извори и врела сведоче о хидрографским особинама овога краја. Важно је напоменути и то да село Баре спада у насеља разбијеног типа јер се, као што је познато, налази на надморској висини од 1100 метара. Овај планински крај погодује развоју сточарства, што верујемо да је имало утицаја и на врсте усменог стваралаштва које су се неговале на овим просторима.

Хусеин Дердемез је био наставник у селу Баре, где се осим педагошког и наставничког рада бавио и организацијом друштвених манифестација попут манифестације *Сусрети села*, што је, мишљења смо, потакло овог трудбеника да се интензивније заинтересује за народни живот на селу. Приликом ових манифестација, али и у свакодневним раду, Хусеин Дердемез је бележио народне умотворине, што наговештава да је и те како био свестан важности очувања народне традиције. Своју сакупљачку грађу Дердемез је објављивао у *Новопазарском зборнику*, *Зборнику Сјенице*, *Расковнику*, *Одзивима* из Бијелог Поља и листу *Јединство* који је излазио у Сјеници. Поред објављивања у часописима и зборницима, објавио је у самиздату и књигу *Са народног врела* (2009), у којој је покушао да обједини све што је до тада сакупио.

Бавећи се Дердемезовом заоставштином учили смо да његов сакупљачки рад великим делом чини лирска поезија, проза, краће говорне умотворине и веровања. Посебна вредност ове грађе односи се

¹ Супруга Хусеина Дердемеза, од које је он забележио извесну грађу, пореклом је из Црне Горе, из породице Сијарић.

и на то што је сакупљана крајем 20. и почетком 21. века, што је за наше истраживање од изузетног значаја јер нам пружа увиде у процесе кроз које је усмена књижевност прошла од традиције до данас.

Најзаступљеније лирске песме у збирци Хусеина Дердемеза јесу љубавне песме, којих укупно има 183. Тематика ових песама је веома разноврсна, што имплицира њихову „виталност и функционалност”, условљену чињеницом да се ова врста „ствара на широком подручју, малтене до наших дана” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић 2023: 36). С обзиром на то да су ове песме веома популарне, да се много певају и брзо преносе, мењају и губе, а и да настају на широком подручју, условљене обичајима и начином живота на простору настајања, неоспорно је да јединствена тематска класификација није примерена за целокупну љубавну поезију.² У песмама које чине корпус нашег истраживања уочили смо да су теме о којима певају љубавне песме исте или сличне онима које су издвојили и ранији истраживачи усмене књижевности, а то су: сусрети и заљубљивање; лепота момка и девојке; љубавни састанци и испољавање љубави; исказивање љубавне чежње; туга због расанка или неверства; љубавна проклињања и магија. С обзиром на то да ниједна класификација љубавне поезије није у потпуности јединствена, јасно је да и у Дердемезовој збирци наилазимо на такав модел. Наиме, у његовој заоставштини постоји велики број песама које бисмо могли одредити као посленичке, јер певају о чобановању које је један од основних видова рада на Сјеничко-пештерској висоравни. Како је у овим песмама присутан и мотив љубави, и, према нашој процени, доминантнији од мотива чобановања, мишљења смо да и ова група песама припада љубавној поезији. Уз ове песме, љубавним смо придружили и песме о одласку у војску, „пошто је љубавна стрепња због неизбежног расанка доминантна у њима” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић 2023: 36).

Песме које певају о сусретима и заљубљивањима

Како Видо Латковић (1987: 199) наводи, „први сусрети су махом случајни” и они се најчешће одигравају изван куће, крај воде, на ливади или њиви, у току пољских радова, или, како је чест случај у песмама које су предмет нашег интересовања, крај стоке, док девојке чувају овце и сл.

² О овоме најбоље сведочи и прва Вукова збирка песама у којој је он објавио „Љубавне и друге различне женске пјесме” не могавши да их јасно раздвоји, јер често љубавне песме имају елемената шаљивих или породичних песама.

У Дердемезовим записима пронашли смо 8 песама које певају о сусретима и заљубљивању. Песме „Дођи драги код оваца” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 186) и „Дођи драги у орнице” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 63) јасно указују на место сусрета момка и девојке. Из наслова се уочава да су девојке нестрпљиве и да оне иницирају сусрете. И у једној и у другој песми девојке оправдавају сусрет са момком потребом да беру петровац или боровнице, што непосредно потврђује мишљење да су млади користили уобичајене сеоске радове како би се несметано виђали. Иста тематика очитује се и у песмама „Чувам овце у ливади сама (I)” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 202), „Несачувана тајна” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 90) и „Овчар овце испод горе јави” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 188).

Песма „Несачувана тајна”, за разлику од осталих Дердемезових песама са тематиком сусрета, обрађује мотив о нужном скривању љубавног осећања, као и сурову реалност да патријархална средина, у којој су очи упрте у све чланове њене заједнице, не дозвољава интимност, нити приватност (в. „Ништа се сакрити не може” – СНП I, 444). За разлику од варијанте у Вуковој збирци, овде је развијен мотив завођења изузетне жетелице, чије су руке вредније од сребрног српа:

„Жито жела црвачка дјевојка,
златном руком, а сребрним српом“
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 90).

Девојка слуги опасност која јој прети од „изношења на глас”³, али не може да одоли искушењу и момку који је „право у очи погледа” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 90), и зато прихвата момково убеђивање да их нико сем жита и траве не може видети. Преношење гласа је формулативно, али са развијенијом реалном сликом преношења гласина унутар заједнице:

То видјела зеленика трава,
Па је трава овци попричала,
А овца је своме чобанину.
Кад увече чобан кући дошо,
Попричо је својим кућанима,
А кућани својим комшијама.
Оде прича од уста до уста,

³ Гласовитост девојке је изразито амбивалентна у патријархалној култури: иако девојка може бити „на гласу” због лепоте и мудрости, много чешће је „изношење на глас” значило довођење у сумњу њеног поштења и чедности, а тиме и угрожавање њене будуће удаје.

Те девојку на глас изнијеше.
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 90).

Заљубљивање се најчешће одигравало при првом сусрету, јер се „ређе пева о неком дугом и поступном упознавању и зближавању” (Латковић 1987: 199). Разлог је, вероватно, то што за поступно зближавање момка и девојке и њихово продужено контактирање у патријархалној заједници није било прилике.

Мотив сусретања момка и девојке опеан је у песми „Опомена”. У песми младић се обраћа девојци саветујући је да не иде рано на воду, јер су у гори крај извора хајдуци који ће

Младу уфатити,
Бело ти, бело ти
Лице обљубит,
И русу, и русу
Косу помрсит.
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 168).

Познат од антике, мотив отимања девојке постоји и у усменој књижевности јужнословенских народа, па је као такав ушао и у усмену поезију пештерског краја. Дердемез у запису о свадбама наводи податак да су момци често отимали девојке и да су у овом крају били познати под именом „лацмани”.⁴ На основу Дердемезовог записа могуће је да су хајдуци у ствари лацмани, момци вешти у отимању девојака, али могуће је и да је реч о старијем мотиву о опасности од хајдука.

Такође, и у песми „Клетва I” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 225) опеан је сусрет девојке и момка крај реке Дреновац. Ова песма је варијанта песме „Клетва за клетвом” (СНП I, 529).⁵ Младић краде девојци кошуљу док се она купа у реци, што је, потенцијално, мотив велике старине, пошто се често јавља у бајкама.⁶ Изазвана дрскошћу овчара, девојка га куне, али тако да је њена клетва у ствари благослов. Тиме она привидно задовољава патријархалну норму, а истовремено, посредно исповеда своја права осећања према момку:

⁴ О отмици девојака на нашим просторима писао је Тихомир Ђорђевић у књизи *Наш народни живот I* (1984).

⁵ Између ове две верзије постоји незнатна разлика (песма коју је забележио В. С. Карацић има један стих више), што говори о популарности песме, јер се певала и половином 20. века, а и задржала у првобитној верзији, не подлежући променама којима је усмено стваралаштво иначе подложно.

⁶ Тако се, на пример, у руским бајкама јавља мотив купачице која у формулативној градацији нуди ономе ко јој је узео одећу да му буде „послушна кћи”, „мила сестрица”, „верна жена” (в. „Бајка о Василиси Прекрасној” – РБ: 5–33).

Три пут му се хиљадиле овце,
А коњи му поље прекрили,
Пшеница му по долу полегла!
(СНП I, 529)

Дердемезова варијанта окончава се као и она из Вукове збирке. Момкова мајка узвраћа оној која јој куне сина жељом да до јесени постане њена снаха.

Поред општих места сусрета, песме из Дердемезове збирке опевају и одређене географске топониме. Тако у песми „Јадовниче сагорио” девојка изриче клетву упућену планини на којој се сусретала са момком, и приликом сусрета му се и обећала прихвативши прстен као залог њихове љубави. Међутим, из песме сазнајемо да је девојка прстен вратила момку, што нас наводи на претпоставку како та љубав највероватније није одобрена од родитеља, који су у патријархалним заједницама често имали одлучујућу улогу приликом одабира брачног друга. За разлику од љубавних песама у којима се ређе пева о физичком контакту између момка и девојке, у овој песми се осећа дух модернијег певања, наглашен размењивањем пољубаца:

Јадовниче, сагорио,
Ту ме драги пољубио.
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 230)

што указује како се усмена поезија развијала у складу са променама у друштву и схватањима традиције, из чијих чврстих оквира су актери покушавали да изађу.

Описи лепоте момка и девојке

Познато је да усмену лирику карактерише формулативност, што је случај и са песмама из Дердемезове збирке, посебно са онима које описују лепоту момка или девојке. Међутим, морамо се сложити с Латковићевим ставом да „и поред неких општијих црта, идеал момка или девојке варира према култури и схватањима средине у којој је песма поникла” (Латковић 1987: 197).

Ове песме, поред описа физичког изгледа, често говоре и о моралним квалитетима које једна патријархално одгојена девојка мора да поседује. Тако, у песми „Дјевојачка љепота” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 91), уз формулативне обрасце, јавља се и метафора „ситно семе”⁷, која наговештава девојчину будућу плодност.

⁷ „Ситно семе” је типичан опис пшенице: „Пшеничице ситно сјеме” (Васиљевић, 28а,

Иако је девојачка лепота често предмет љубавних песама, у сеоским патријархалним заједницама много више се водило рачуна о њеним особинама него о самом изгледу, па над физичком лепотом доминира скромно и чедно патријархално васпитање. Овај мотив присутан је и у песми „Ништа лепше”, у којој народни певач поручује да ништа лепше нема:

Но ђевојка док је млада,
И поштено кад се влада.
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 99).

Дердемез је забележио и песму „У јаблана високога”, у којој народни певач, поред физичке лепоте код девојке, цени и њено порекло. Стихови:

Која бела и румена,
Која соја господскога,
Која рода големога
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 171)

сведоче о момковој жељи да му девојка буде из добре породице која броји много чланова. У патријархалним заједницама било је изразито важно са киме ће се породице ородити, а чињеница да девојка долази из господске породице и да је „рода големога” ценила се као могућност да ће се брже прилагодити породичној заједници којој удајом приступа. Сматрало се да је девојка из породице на гласу од малена припремана за обавезе и обичаје које удајом треба да практикује⁸.

У песми „Неговање лица” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 102) помињу се козметички препарати „помада и пудер”,⁹ што показује како је песма настала под утицајем савременог живота, чиме се одвојила од традиционалног певања.

Дердемез је забележио и песме које за тему имају опис идеалног младића. То су песме „Мој драгане преко реке I” и „Мој драгане преко реке II”. У обема песмама истиче се момкова доброта и гласовитост, које су девојци важније од његове лепоте:

286, 286/I). Код Вука С. Карацића (СНП I, 122), у песми „Кад убрађују девојку”, јавља се необична метафора за невесту: „Ој ти зрно пшенично”. Иста метафора јавља се и у збирци Хусеина Башића (Bašić, 162).

⁸ О значају порекла сведочи и изрека „Од соја и по соја, од несоја никад ништа”.

⁹ Руменило се као козметички препарат јавља и у старијим записима, као мотив којим се инсинуира спремност девојке на удају:

„На дан јој је по оке бјелила
А тридесет драма руменила” (СНП V, 507).

Не волим те због лепоте,
Већ због гласа и доброте
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 101).

У песми „Мој драгане преко реке I”, поред наведених квалитета, девојка код момка цени и чињеницу да је јединац:

Не волим те што си гледан,
Но у мајке што си један
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 93),

што јој у економском и социјалном смислу пружа бољу могућност за живот јер се имовина и земља неће делити, питање од великог значаја за породице које живе на селу.

О вредности момка пева се и у песми „Вредност момка” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 52), која је по мотиву и теми слична песмама објављеним под насловом „Шта би која најволила” (СНП I, 447, 448, 449, 450, 451, 452). Видо Латковић каже да је „у песмама овог типа дата извесна слика вољеног младића, иако још увек недовољно конкретна” (Латковић 1987: 197). У песми коју је забележио Хусеин Дердемез старија и средња девојка желе злато и сребро, док најмлађа жели момка. Градацијски поступак којим народни певач гради песничку слику посредно наговештава особине идеалног младића. Миодраг Васиљевић је забележио варијанту Хамдије Шахинпашића, „Три су секе говориле”, у којој се посебно истиче вредност момка у односу на материјалне ствари:

Zlato će se potrošiti,
Ruo će se poderati,
Mlado vojno ni dovijeka.
Ja bih vojno najvoljela
(Vasiljević, 177).

Међу песмама са овом тематиком издваја се песма „Вијала се бијела лоза винова” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 58), у којој је описана лепота и момка и девојке. Народни певач гради песничку слику према којој се бијела лоза савија око града Акова. Бела лоза која обавија бели град наговештава чистоту и заједништво, идилични круг који својим вијањем гради биљка која, иначе, према веровањима, сугерише повезивање и плодност.¹⁰ Метафора гонце уз име момка наговештава

¹⁰ Тако се у оквиру божићних обичаја у круг од беле лозе утерује живина да се не би разилазила, а нероткиње се опасују белом лозом да би имале порода (в. Чајкановић 2009: 5).

нежну лепоту и прву младост, а „јато голубова” као метафора за момка и девојку указује на заједништво и љубав.¹¹ Опис је овде сугестивно наговештен као спој физичке и духовне лепоте.

Песме са темом љубавних састанака и испољавања љубави

Љубавни састанци су најчешће одређени простором и временом. С обзиром на то да су песме настајале у планинским крајевима, а састанци организовани у време обављања пољских радова и чувања стоке, најчешћи простори за виђања заљубљених јесу ливада и планина. Овој групи припадају песме: „Ја прошегах једног дана”, „Куд се овце крећу”, „Ливадица наоколо жица”, „Мачковице више врела”, „Отвор прозор”, „Свежи ћога”, „Чувам овце преко брега” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 187, 178, 185, 83, 140, 69, 209).

Поред састанака који су се одвијали у природи током заједничких послова, сусрети младих догађали би се и крај извора¹² (в. „Мачковице више врела”). Веома често у митологији вода дели свет живих од света мртвих (река Стикс, океан), те нам се чини да би и њено гранично значење могло одговарати старом мотиву сусретања младих крај воде. У патријархалним друштвима обично би први сусрет наговештавао брак, те би вода могла представљати прелаз девојке из једног света (рода) у други (дом).

У старијим усменим песмама састанци између момка и девојке прикривају се идиличним сликама природе. У Дердемезовим записима нема много таквих слика, већ се прибегава слободнијем испољавању емоција, што је одлика савременог доба. Тако у песми „Ја прошегах једног дана” девојка оставља „с’јеле грану” на момачка врата, што може наговештавати вест да је долазила, али и могући укор зашто је није чекао. Директни позив на љубавни састанак налазимо у песми „Куд се овце крећу”, када на момачко питање куда девојка овце креће следи одговор:

Овце крећем куд је шума густа,
Шума густа, а планина пуста.
Ту се љубе девојачка уста.
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 178).

¹¹ О томе сведоче изреке: „Живе сложно као два голуба”, „Воле се као голубови”.

¹² Мотив сусретања момка и девојке који су се одвијали близу воде, на извору или врелу, препознаје и прича о Мусау а.с., чији се први сусрет са будућом женом одиграо управо крај воде, у тренутку док је она са сестром чекала да напоји стоку (в. Коркут 2011: 387, Латковић 1987: 199, Вукмановић 2020: 24).

Слични отворени искази присутни су и у песмама „Ливадица наоколо жица” и „Чувам овце преко брега”. Песма „Отвор прозор” пева о састанку међу љубавницима, а стихови у којима мушкарац најављује долазак, захтевајући од жене да „успава сина”, „отвори прозор” и „намести кревет” еротски су наговештаји и могу упућивати и на то да је опевана ванбрачна веза.

О испољавању љубави момка према девојци певају следеће песме: „Ведро небо звезда јато II”, „Јана и Бојана”, „Ој, ливадо, питај звонце”, „Синој дође туђе момче”, „Стара драга”, и „Чувам овце про планина” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 116, 64, 196, 209, 65, 207). Заједничка одлика ових песама јесте признавање љубавног осећања, исказаног у неким песмама непосредно, а у неким посредно. Момак у песми „Ој, ливадо, питај звонце” наговештава осећања описом идиличне сеоске атмосфере у којој чобаница Дара чува овце. Опомена чобаници да не пусти овце у момкову њиву може бити изговор да се на социјално прихватљив начин наговести будући љубавни састанак:

Ако пасу жито моје
Платиће га лице твоје.
Платиће га твоје лице
И румене јагодице.

У песми „Јана и Бојана” даривање између момка и девојке доказ је њихове љубави, а с обзиром на то да је „одобрено” од старијих, можемо га разумети и као део свадбених обичаја. Песма „Синој дође туђе момче”¹³ такође пева о узајамним осећањима, откривајући момачку спремност и храброст да зарад љубави према девојци савлада све могуће препреке:

Ја ћу проћи Овчар-поље
Овце бројући,
Ја ћу проћи Шар-планину
Пушке мећући.
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 166).

Песма „Чувам овце по ливади мојој” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 200) испевана је у дијалогу из којег сазнајемо да девојка

¹³ Песма је забележена под називом „Синој дође туђе момче из туђе земље” од Хамдије Шахинпашића, са незнатом разликом у стиховима (в. Vasiljević, 147). Текст ове песме, као и осталих које се налазе у Васиљевићевом зборнику, прати и нотни запис мелодије на коју су се песме певале, што доприноси њиховој свеукупној вредности.

везе „марамче”, што може представљати потенцијални дар момку којег воли, па се њен вез прихвата као чин испољавања љубави, што је за патријархалну средину био један од најчешћих начина комуникације између заљубљених.

Већ смо поменули да су заједнички послови у пољу небројено пута били прилика да се младић и девојка састану, али и да открију осећања једно другоме. О томе говори песма „Дивно ли је, сејо Радо” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 179), у којој младић велича („дивно ли је”) заједничко чување стада, што, верујемо, посредно указује на његову симпатију према девојци, изражену у жељи да буде уз њу у сваком тренутку. Обраћање „сејо Радо” такође може бити начин да се права осећања прикрију и да се момак на тај начин приближи девојци.

У Дердемезовој збирци забележен је велики број песама које певају о девојачком испољавању љубавних осећања, која су директна, без метафоричких наговештаја¹⁴. Због тога смо мишљења да је ово одступање од традиционалног начина певања одраз новог времена које је утицало на патријархални кодекс. У том смислу интересантна је песма „Први севдах”¹⁵ (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 36), која описује први сусрет невесте са мужевљевом породицом, и то из перспективе младожење. У песми је дата слика неочекивана за патријархалну заједницу, у којој невеста без устручавања открива осећања својим заовама.¹⁶

Традиционални начин испољавања љубави присутан је само у песми „Волела сам жути јаблан”, у којој је јаблан метафора за вољеног младића:

Волела сам жути јаблан,
Ко да ми је био драган.
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 143).

¹⁴ Песме у којима девојке изражавају јасно своја осећања момцима чине велики део Дердемезове збирке (в. Халиловић и Пешикан-Љуштановић 2023: 47).

¹⁵ Ова песма је у збирци уврштена у подгрупу породичних песама, али, како смо и навели, многе песме не могу припадати само једној подгрупи јер често садрже и елементе које их могу сврстати у неку другу подгрупу. Због љубавне тематике која се наслућује из наслова, али и елемената који указују на модерније певање, сматрамо да ову песму можемо уврстити као пример непосредног исказивања осећања.

¹⁶ „Питале је завице:

’Шта је тебе снајице?
Или плачеш за родом,
Ил за првим севдахом.’
’Ја не плачем за родом,
Већ за првим севдахом.”

Забележена је скоро идентична песма у зборнику М. Васиљевића, под називом „Сјај, мјесече, до зоре, не залази, рано је” (Vasiljević, 148).

Кругу љубавних песама у којима се исказују љубавна осећања припада и песма под називом „Момачка”, испевана у форми дијалога, а начин на који се дијалог остварује, мишљења смо, одговара савременом тренутку, пре него строгој патријархалној заједници. Девојка позива младића да „сврати” код ње, што он прихвата одговарајући јој ведрим и шаљивим тоном:

Хоћу цуро, ал да знаш,
Кафу мораш да скуваш.
Хоћу цуро раздраган
Да те љубим цео дан
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 137).

Управо ведрина у неким песмама са темом испољавања љубавних осећања прераста у хумор и гради једну шаљиву слику, која у песми „Болесно срце” има еротске конотације:

Моје срце ране ките
Дођ’те цуре лијечите!
Која ми га излијечи
Даћу јој га без ријечи.
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 81).

У дијалошкој форми и са елементима хумора испевана је и песма „Ој, дјевојко, пиле мало” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 124). У овој песми момак девојци признаје љубав, коју она одбија без консултације са старијима из своје породице, што је било уобичајено у патријархалним заједницама. Песма „Мала моја” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 214), у којој војник („пролетерац”) шаље поруку драгој да га чека и да му буде верна, одише хумором и ведрином, а слична њој јесте и песма „Ој, дјевојко, моја гара” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 217). Ту се младић обраћа девојци тражећи да му у војску шаље новац, а за узврат јој обећава љубав, што носи и социјалну конотацију сведочећи о времену послератне изградње друштва. Такође, за ову песму бисмо могли рећи да одише цинизмом, јер је младић свестан девојачког страха да ће бити остављена, те на неки начин „наплаћује” будућу просидбу. Песме „Ој, дјевојко” и „Вићу фино” такође певају о испољавању љубави на шаљив начин. У песми „Ој, дјевојко” момак се обраћа девојци исказујући љубав кроз хумор:

Ој, дјевојко, да си шећер бели,
Моји би те зубићи појели.
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 92),

док у песми „Виђу фино”¹⁷ (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 95) девојка на шаљив начин, привидно, пориче своју љубав и квалитет момка као прилике за брак:

нит' си вода нит' си вино.

Истовремено, она налази недостатак у родном месту младића:

место ти је каменито,
ту би ђаво поманито,

чиме се долази у позицију љубавног зачикавања – што је очигледно јер се девојка, упркос његовим „недостацима”, обраћа младићу са „мој драгане”.

Исказивање љубавне чежње

Овој подгрупи припада велики број песама у записима Хусеина Дердемеза, чак њих 59¹⁸.

У примерима јужнословенске љубавне лирике осећања или чежња се углавном манифестују посредно, наговештавају неким збивањем или прикривају опште усвојеним песничким сликама. Таква је песма „Босиоче, лале моје” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 60), у којој девојка разговара са цвећем, откривајући му потајне жеље и мисли. Девојка жели да стекне семе босиљка¹⁹ чији би цвет растао у њеној башти, на оном месту где се сусрећу заљубљени. Стихови који указују на тајно виђање девојке са њеним драгим истичу значај ове биљке у животима младих, јер она није само знак постојеће љубави већ и наговештај свадбе, која је и била циљ сваке девојке (в. Чајкановић 2009: 16).

¹⁷ Ова песма је позната под називом „Што се мала уобрази” и изводе је Зорица Брунцлик и Луис (в. <https://www.tekstovi.org/sto-se-mala-uobrazi/> 15.9.2019). У Дердемезовим записима песма није забележена у тој верзији, већ у краћој коју смо навели у делу *Љубавна поезија*.

¹⁸ С обзиром на то да су ове песме веома сличне нећемо их све појединачно анализирати, већ ћемо указати на њихову тематску и мотивску сродност, као и на различитости које их мартирају.

¹⁹ Босиљак је одувек имао важно место у традиционалним заједницама и примењивао се у многим обредима и обичајима. Чајкановић бележи да босиљак „изазива или одражава љубав” (Чајкановић 2009: 16), а такође је присутан у скоро свим животним фазама кроз које човек пролази, па стога и не чуди његово често спомињање.

Љубавна чежња углавном је изазвана раздвојеношћу момка и девојке. У песмама „Ведро небо звезда јато I” и „Ведро небо звезда јато II” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 115, 116) удаљеност небеских тела симболички указује на усамљеност лирског субјекта. „Јутрос рано пр’о планине” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 59) је песма која у самом наслову наговештава удаљеност као мотив девојачке чежње, јер је момак „пр’о планине”, а овај мотив присутан је и у песмама „Нит’ ја спавам”) и „Ој, драгане” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 122, 157). У песми „Пуни ми ладе” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 68) уз мотив љубавне чежње развијен је и мотив сусрета двоје младих, у зеленој башти, под руменом ружом.

Новину у певању песама са мотивима љубавне чежње чине песме у којима је чежња девојке за момком изазвана обавезом коју су мушкарци имали према држави, а то је одслужење војног рока, али и социоекономским моментом – одласком младића у други град ради посла. Раздвојеност момка и девојке због миграција у веће градове ради посла опевана је у песми „Крагујевац диван град” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 118). Иако је основна тема песме љубав, она бележи и конкретне друштвено-социјалне околности: иселавање сељака, које је било нарочито актуелно током шездесетих и седамдесетих година 20. века, када је дошло до коначног распадања сеоских задруга.²⁰ Мотив раздвојености момка и девојке због његовог одласка за послом или у војску присутан је и у песмама „Ој, драгане у даљини” и „Ој, драгане, у далеком свету” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 109, 110). Овај мотив прати и додатно појачава ефекат девојачке чежње, слику чекања, што би, чини нам се, могло упућивати на симболику модерне Пенелопе, односно наново оживљен антички мотив.

Војни рок је подразумевао да мушкарац упознаје нове пределе, градове, самим тим и да уочи нове могућности, те је понекад био и преломна тачка за одсељавање мушке популације. Девојка је ризиковала да, иако чека младића, остане без њега. Због тога у песмама с овом тематиком чежња прелази у тугу и неизвесност. О томе сведоче песме: „Ја сам моју симпатију”, „Љубавно писмо”, „Мој драгане, плав јоргован”, „Ој, драгане, ти у војсци”, „Ој, драгане, у армију”, „Ој, зелена буковино”, „О, мој Миле, руже двије”, „Очи моје”, „Очи моје граорасте”, „Чувам овце и

²⁰ Изградња фабрика у градовима, убрзано развијање индустрије, захтевало је и бројнију радну снагу, а прилику да се одвоје из породичне задруге, формирају породичне нуклеусе, али и лакше обезбеде егзистенцују наводила је младиће да мигрирају из села у градове. О миграцији сеоског становништва видети у монографији Миле Павловић *Села Сјеничког краја антропогеографска проучавања* (2009), као и у званичним регистрима пописа Републике Србије (в. <https://popis2022.stat.gov.rs/sr> 20. 2. 2025.)

говеда жута", „Чекање" (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 213, 223, 211, 216, 219, 222, 220, 104, 107, 210, 177) и др. Очигледно да је реч о песмама из новијег периода, насталим после Другог светског рата, када је служење војног рока у морнарици трајало три године.

Песмама са мотивом испољавања љубавне чежње придружујемо песму „Чувам овце, ливада ми мала" (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 208), која пева о чежњи девојке да се оствари као супруга. Стихови:

Моје овце три хиљаде цене,
И ливада ко одведе мене

наговештавају да девојка не жали сав иметак како би се удала. У песми је већ присутан дух савременог доба које доноси друштвено-социјалне промене, јер је из стихова

Чувам овце, ливада ми мала,
Немам коме, ја би' и продала

јасно да велики број мушкараца одлази у градове у потрази за бољим животом²¹.

Растанак је узрок љубавне чежње и у песми „Радивоје и Радојка", чији пренаглашени, мелодрамски тон и тривијалне риме показују јасан утицај новокомпонованих песама:

Слушај, Радо, моје речи,
Слушај, Радо, што ћу рећи
За тебе ћу у гроб лећи,
Из гроба ћу говорити,
Своју љубав нећу крити
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 197).

Песмама са темом љубавне чежње припадају и песме „Чувам овце бројим дане I" и „Чувам овце бројим дане II" (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 199, 204), с тим што у првој песми доминира мотив

²¹ Новија певања наводе и мотив одласка младића на школовање, због којег се јавља љубавна чежња девојке која остаје у ишчекивању драгог (в. Ђеђевић 2019: 163). Иако не припада песмама са темом љубавне чежње, песма „Ој планино, што си поцрњела" има за тему миграције становништва, што је свакако одраз савременог доба, али и друштвено-социјалних промена. На питање зашто је поцрњела, планина одговара: „Od veljkog sæm jada pocrnjela, Momci su se svuda rasturilji, A devojke svuda razudalje" (Ђеђевић 2019: 172).

скривене љубави, јер девојка тражи од свог драгана да јој дође „крадом“, што може наговештавати да је реч о љубави која још увек није наишла на одобрење породице, или је потреба за тајновитошћу израз девојачког стида.

Већ смо напоменули да се љубавно осећање у песмама из Дердемезове збирке најчешће исказује директно и јасно; међутим, постоје и оне песме у којима народни певач метафорично наговештава дословно значење. Тако се у песми „Ој, ливадо, ој, зелена“ (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 165) певач обраћа покошеној ливади, која симболички има значење прошле љубави. О мотиву љубави која припада прошлости пева песма „Ој, љубави савремена“ (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 77), у којој препознајемо стих из новокомпоноване песме певачице фолк музике Наде Обрић:

Ој, љубави, моја прошла,
Коме ли си добродошла.²²

Већ смо навестили да девојка често за саговорника којем поверава своја осећања има природу (борова шума), што уочавамо и у песмама у којима је планина Гиљева место младалачких састајања и ашиковања: „Ој, Гиљево од камена“ и „Ој, гиљевске ледне стене“ (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 190, 189). У песми „Драги у даљини“ Гиљева има медијаторску улогу јер посредује у преношењу поздрава и чежњивих љубавних осећања које девојка шаље момку:

Ој, Гиљево, врх од горе,
Поздрави ми драго моје,
Поздрави га па му кажи,
Да га моје срце тражи.
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 132)

Преносилац осећања у лирским песмама јесте и дрво. Из Дердемезове збирке уочавамо да је најчешће бор²³ медијатор између двоје младих. Таква је песма „Ђевојка и бор“ (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 133), у којој се пева како девојка сади бор изражавајући жељу да дрво што пре израсте, како би се попела на гране и видела свога вереника. Слична је и песма „Милован“ (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 129), чију варијанту проналазимо у *Зборнику народних*

²² В. <https://tekstovi-pesama.com/nada-obric/oj-ljubavi-moja-prosla/20290/1> 15. 9. 2019.

²³ Бор има значајну улогу у култури словенских народа. Они га препознају као сеновито, али и као дрво са одређеним божанским карактеристикама (в. Чајкановић 2009: 12–13).

пјесама Миодрага Васиљевића под називом „Расти боље, мој зелени боре” (Vasiljević, 222). Борова шума има и заштитнички карактер. Тако девојка у песми „Све одавде па до мора” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 67) пева о томе како ће посадити „бор до бора” како би драги до ње дошао по хладу. Оваква брига за драгога одраз је девојачке стрепње и чежње.

Карактеристична је и песма „Покрај пута ружа вене” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 126), у којој љубавну чежњу девојке, изазвану раздвојеношћу од драгог, решава успостављање комуникације са њим преко птице која постаје „поштарица”. Птица се у многим народним песмама појављује као преносилац добрих и лоших вести, али овде је ластва преносилац нежности и љубавних порука. Међу Словенима, у култури и митологији, ластва је изузетно поштована те јој народ придаје многа позитивна значења, као што су доношење пролећа и улога да „оваплођује женско начело” (Гура 2005: 466). Међу Словенима влада и веровање да ће се девојка брзо удати „ако ластва свије гнездо на њеној кући” (Гура 2005: 466), те отуда проистиче и девојачка жеља да баш ластва пренесе њеном драгом поруку – не би ли на тај начин посредно наговестила своја осећања. Песма са сличном тематиком јесте „Пошта” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 72).

Иако песме са темом љубавне чежње чешће изражавају девојачка осећања према момку, постоје у Дердемезовој збирци и оне у којима момак пева о љубавној чежњи. Такав је случај са песмом „Гледао сам беле браве” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 180), где осећање није директно казано, већ кроз идиличну слику пастирског живота у којој чобанице везу марамике док пред њима свира чобан, а осећање љубавне чежње наслућујемо у стиху „у срце ме моје дира”. У песми „Драги болује” уочавамо да је лирски субјект мушкарац који „под ранама” поручује вољеној девојци да изађе јер би га и сам поглед на њу излечио:

Да изиђеш Милијана
Престала би љута рана
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић 2023, 80).

На сензуалан начин опевана је девојка у башти, обучена у традиционалну ношњу, „свилену кошуљу”, „од злата јелече” окићено дукатима, чиме се наговештава шта се дешава у души младића који речима „но, изиди, јадо, на та веља врата” дозива драгу. Опис девојачког руха „по правилу, указује на лепоту и изузетност девојке која га носи, а не само на њен социјални положај” (Пешикан-Љуштановић, без датума).²⁴

²⁴ Пешикан-Љуштановић, *Љубавне песме* www.ff.uns.ac.rs/studenti/oglasne_table/studenti_oglasne_table_srpska_knjizevnost.html 22. 11. 2018.

Љубавна чежња која се осећа у првој строфи песме „Но, изиди, јадо, на та веља врата” кулминира младићевим признањем:

Дукатићу звекни, моје срце јекни,
Динарићу куцни, моје срце пучни.
Но, да није, јадо, срце од камена
Горело би, јадо, огњем без пламена.
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 94).

Припев „јадо” и осећање које звекет дуката на девојачким грудима изазива у младићу могу указивати на њихов различит социјални статус. Отуда би звекет девојачких дуката, који симболизује богатство, могао навестити да је младић сиромашан и да му је девојка недостижна.

У песми „Жеља” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 130) девојка се моли Богу да јој да „иглу од биљуре” којом би сашила „јорган од бехара” и покрила „себе и бећара”. Поменута песма по теми и појединим стиховима слична је песми „Молитва девојчина” (СНП I, 354), што неоспорно указује на то како песме варирају приликом усменог преношења и уобличавају се у односу на традицију краја у којем се певају, али и како се као варијанте преносе на широком простору и у дугом периоду.

Песме са темом растанка

Већ смо у претходном поглављу истакли да је девојачка чежња најчешће узрокована растанком. Осим у поменутим песмама, мотив растанка је посебно развијен и у песмама: „Болестан драги”, „Грло моје, грони боље”, „Дођи, драги”, „Зора зори”, „Ја посадох виту јелу”, „Мој драгане”, „Мој драгане, грано бора”, „Мој драгане, кажи нани”, „Мој драгане, преко цаде”, „Ој, драгане, руже двије”, „Ој, драгане, ружо рана”, „Јелкина смрт”²⁵ и „Растанак” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 119, 226, 227, 212, 134, 136, 120, 121, 232, 215, 125, 2, 195). Растанак је углавном последица физичког раздвајања, али постоје и песме у којима су присутни и други мотиви.

Тако у песми „Болестан драги”²⁶ растанак двоје младих није условљен само њиховом раздвојеношћу, већ их и момкова болест спречава да буду заједно. Примећујемо да је најчешћи разлог за раздвојеност био служење војног рока, о чему смо већ говорили. У том

²⁵ У збирци је ова песма класификована као балада.

²⁶ Реч је о верзији севдалинке „Киша пада, трава расте” (в. <https://tekstomanija.com/ifet-rizvanovic-ifce-kisa-pada-trava-raste> 15. 9. 2019.)

контексту издваја се и песма „Савила се бела лоза”,²⁷ у којој постоји слика младића који на коњу пролази крај девојачких врата, и која наговештава његов одлазак у војску или рат, што неминовно значи дужи растанак и неизванстан повратак мушкарца. Поређење девојке и младића са лозом уобичајено је у народним песмама²⁸ и често је синоним за умрле, што одговара веровању да је лоза сеновито дрво. Иако у овој песми нема смртног исхода, он је ипак могућ, уколико се водимо претпоставком да младић одлази у рат. Љубав двоје младих која их прати „од малехна до голема”, забележена у збирци М. Васиљевића, такође је осуђена на крај, али у њој растанак није условљен војним роком или одласком младића у рат, већ појавом друге девојке (в. Vasiljević, 122). Није само физичка удаљеност узрок раздвојености младића и девојке, често је за то одговорно треће лице.²⁹ У песмама „Мој драгане” и „Ој, драгане, ружо рана” за растанак младића и девојке криви су „душмани”, док је у песми „Јелкина смрт” одговорно лице непосредно маркирано. Као у многим песмама које певају на ову тему, препрека срећи заљубљених јесте мајка, чија неприкосновена воља доводи до трагичног исхода.³⁰ У песми „Ружмарине” девојка разговара са цветом, што је честа слика у љубавним песмама, и у разговору открива да ће

На далеко путовати,
До бунара ледне воде.
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 71).

Иако се децидно не говори о трагедији, она се ипак наслеђује, а сам разлог који девојку наводи на овакав чин остаје нејасан. Позивајући се на традиционално веровање да је ружмарин „сватовско цвеће” (Чајкановић 2009: 105), могуће је претпоставити да девојка у песми тражи излаз у смрти јер се не може удати, а разлог томе, као што смо навели, може се само претпоставити. Изузев песама у којима се разлог за растанак може наслутити, у Дердемезовим записима постоје и две песме у којима чак нема ни наговештаја о томе. То су песме „Ја посадох виту јелу” и „Мој драгане, грано бора”. Поред наведених, пронашли смо и песму „Растанак”, у којој народни певач пева о растанку девојке са домом и обавезама које је имала у породичној заједници.

²⁷ Теми туге за драгим због служења војног рока могле би се придружити песме из поглавља *Исказивање љубавне чежње* јер је евидентно да се мотиви љубавне чежње и туге због растанка често прожимају у истој песми, те их је тешко потпуно одвојити.

²⁸ „Савила се лоза око бора,

К’о сестрина око брата рука.” (СНП II, 30)

²⁹ Видети и песму „Идем гором” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 111).

³⁰ Видети и „Смрт Омера и Мериме” (СНП I, 343).

Песме са темом љубавног проклињања и љубавне магије

Растанак заљубљених, неверство једног од њих или сумња у превару често могу бити разлози за изрицање клетве. Љубавно проклињање јесте доминантна тема у 8 песама из Дердемезове збирке: „Другарице, розе блузе“, „Клетва II“, „Код оваца“, „Ој, драгане, гарав лоле“, „Ој, љубави, бог те клео“, „Опклада“ и „Свиђа ми се код младића“ (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 228, 234, 184, 235, 76, 167, 108). Клетва се појављује као пропратни елемент у песмама у којима доминирају други мотиви: на пример, у песми „Грло моје грони боље“ (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 226), када девојка сазнаје неповољне вести, она куне писмо („дабогда сагорело“), или, када девојку оставља драги, она куне:

Мој драгане, мој баксузе,
Губале те моје сузе.
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 227),

или

Јадовниче, сагорио
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 230).³¹

Разлог за изрицање клетве није само растанак младих, већ и љубавна патња, због које девојка каже:

Ој, драгане плаве косе
Низ Дурмитор сломио се.
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 231).

Тешку клетву налазимо у песми „Опклада“, чија је тема опклада момка и девојке да спавају једно поред другог, а да се не дирају. Током ноћи девојка куне младића који је решен да као победник изађе из овог надметања:

Окрени се, не окренуо се,
Мртвога те окретала мајка
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 167),

али овде је очигледно реч о клетви која треба да подстакне момка на љубавни чин.

³¹ Мотив клетве среће се и у песми „Крагујевац диван град“, о којој је већ било речи.

Миодраг Васиљевић је забележио дужу верзију ове песме, с насловом „Опклади се момак и девојка” (Vasiljević, 114), која, као и претходна, на идентичан начин пева о надметању момка и девојке. И у њој девојка, због своје немоћи да се одупре телесној пожуди, прибегава клетви, у чијој моћи тражи решење за ситуацију у којој се нашла:

Okreni se, ne okrenuo se,
Mrtvoga te okretala majka!
Poljubi me, ne naljubio se,
Mrtva mi te poljubila majka.

Мотив опкладе између момка и девојке „да спавају да се не дирају” познат је у усменој лирици³², а вероватно се јавља као остатак обичајне праксе неких традиционалних заједница које су прибегавале тзв. „гоњању”, „лагању” односно „стрнцању”, тј. предбрачним сусретима момака и девојака који су имали за циљ да код младих пробуде жељу за ранијим браком (в. Пандуревић 2016: 10)³³.

За разлику од песама у којима девојка куне младића, Дердемез је забележио и песму „Другарице розе блузе”, у којој девојка куне другарицу која јој је одузела вољеног младића. Из забележених песама најчешће је девојка та која куне, међутим, у песми „Код оваца” младић се обраћа девојци клетвом:

Ој, девојко, убила те тама,
А шта радиш код оваца сама?

Одговор девојке гласи:

Тучем шећер
Правим чоколаду
(Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 184).

Овим стиховима, очигледно, девојка наговештава сласт љубавног сусрета, чиме уједно и подстиче мушкарца на љубав.

Поред песама са темом проклињања, у Дердемезовим записима пронашли смо и песму са елементима љубавне магије. То је песма „Ој, ливадо” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 175). У њој налазимо слику девојака које траже „стручак босиока, да заките својега сокола”,

³² Видети: СНП I, 797; СНП V, 701,702.

³³ У Црној Гори је постојао обичај да се девојка испроси још као дете, па чак да се одмах одведе у момкову кућу. На тај начин будући супружници су се навикавали једно на друго и на будући заједнички живот (в. Караџић 1985: 332).

што указује на важност поменуте биљке у љубавној магији, јер је босиљак „цвет који изазива или одржава љубав” (Чајкановић 2009: 16), па је из тог разлога био омиљен у гатањима везаним за удају.

Од традиције до промена

Анализирајући љубавну поезију из *Фолклорне збирке Хусеина Дердемеза* у компаративном односу са песмама из Вукових збирки, али и са песмама других, регионалних збирки, уочавамо транзицијски процес кроз који пролази усмено стваралаштво бележено с краја 20. и почетка 21. века. Традиционалне обрасце љубавних песама у којима претежно влада канон затвореног патријархалног света замењују нове теме које припадају савременом тренутку и које прате друштвене процесе и новонастале промене, што показују и досадашња проучавања српске усмене лирике (в. Вукмановић 2013).

У том смислу одраз друштвених промена можда најбоље показују песме у којима су присутни мотиви љубавне чежње девојака за момцима који служе војни рок (тзв. војничке песме), као и песма „Крагујевац диван град”, у којој девојка чезне за младићем који је из села мигрирао у град зарад бољих услова за живот.

Песме новијег времена свакако су и оне са темом промене у начину понашања и односу између момка и девојке. Патријархални начин живота подразумева да је мушкарац одговоран према породици, да је њен хранитељ и онај под чијим патронатом живе остали чланови породичне заједнице. Песма „Ој, ђевојко, моја гара”, у којој младић од девојке тражи да му шаље новац у војску, може представљати и поступак онеобичавања којим се иступа из традиционалног обрасца како би се указало на новонастале друштвене промене.

Иако песму „Радица смрт” (ЗС 1989: 239) нисмо уврстили у *Фолклорну збирку Хусеина Дердемеза*, чини нам се значајним поменути је као пример савременог певања. У тренутку када догорева свећа на Радином гробу, „веренику срце труни”, што посредно указује на то да је девојка била испрошена, али љубав није крунисана браком. Очигледно је реч о песми из друге половине 20. века, када је школовање постало обавезно. Очито је да народни певач не може да прихвати школовање женске деце и девојака, па истиче да је Рада:

Боловала тешке боли,
Од велике њене школе.

Такође, стихом „вереник јој сандук носи” наговештава се да је дошло до нарушавања обичајне норме према којој укућани обављају

послове око сахране (а вереник није укућанин), али то што се породица не противи овом чину непосредно указује да друштво излази из традиционалних оквира.

Одвајању од традиционалног начина певања допринели су и медији, који „заузимају значајан простор у животу људи, преузимајући улогу комуникативног преносиоца фолклорних садржаја” (Ивановић Баришић 2013: 290). Присвајање и усвајање ауторских песама посредством медија довело је до тога да се многе од њих чувају као традиционалне или као део фолклора, јер су темама и мотивима, као и начином певања, сличне усменим песмама. Постојање оваквих, тзв. адеспотних песама јасно указује на то колико је „фолклорна традиција све више стешњена између глобалних вредности и очувања своје изворности” (Ивановић Баришић 2013: 283). Мишљења смо да опстајање фолклора, па и на овакав начин, показује колико је традиција жива материја која, иако се преобликује у складу са друштвеним процесима, задржава дух народног стварања.

Закључак

С обзиром на то да фолклорну збирку Хусеина Дердемеза великим делом чине песме, очито је да се певање неговало у сјеничко-пештерском крају, посебно песме које су певане за време чобановања. Иако би те песме могле бити класификоване као песме о раду и уз рад, из постојећег корпуса евидентно је да су песме настајале потакнуте љубавним осећањима, те их отуда и сврставамо у љубавну поезију. Такође, а на основу тематске анализе, неке песме које смо издвојили као љубавне могу се уврстити и у породичне и свадбене, или обратно, што додатно потврђује став да је немогуће извести прецизну класификацију усмене лирике.³⁴ Услед разноврсности тема и мотива у песмама из нашег истраживачког корпуса, чини нам се, неизводљива је у потпуности јасна и прецизна класификација³⁵, али је свакако највећи део збирке онај где у мотивима и темама јасно препознајемо љубавно осећање.

³⁴ Видети песме: „Први севдах”, „Чувам овце и чарапе плетем”, „Чобанице, јагње младо” (Халиловић и Пешикан-Љуштановић, 36, 29, 31) и др.

³⁵ О проблему класификације усмене лирике Ајдачић наводи да се услед њене сложености, као и „разноликости прилика у којима се песме изводе, начина на које се то чини, богатства теме и мотива, показало као нужно вршити више класификација по различитим критеријумима. [...] По мишљењу истраживача, потребно је комбиновати формалне и садржинске поделе, утемељене на тексту, са изведбеним, контекстуалним и временско-географским, које узимају у обзир вантекстовне елементе песме” (Ајдачић 2004: 90).

Мотиви присутни у појединим песмама показују да се традиционална форма негује до данашњих дана, али и да су новонастале песме плод новог времена и савременог погледа на свет. Отуда песме са тематиком одласка момака у војску и у градове добијају и улогу историјског сведочанства о једном друштвеном моменту. Наиме, ове песме сведоче о миграцијама становништва узрокованим убрзаним индустријским развојем и потрагом за бољим животним условима у односу на оне које им је нудила сурова пештерска клима.

Уметничка вредност датих песама, могло би се рећи, јесте у томе што мешавина традиционалног и модерног сведочи о променама кроз које пролази усмено песништво, али и о памћењу које одолева наносима модерног доба. Бележење анализиране поезије датира из времена с краја 20. и почетка 21. века, што ово истраживање чини додатно интересантним, јер пружа увид у промене којима је изложена усмена поезија. Као и људи који је певају, и усмена поезија пролази кроз различите видове транзиције и на тај начин донекле губи уобичајене карактеристике усмене књижевности, добијајући нове тематске, али и формалне одлике.³⁶ Промене у темама и мотивима које прате дату љубавну поезију од посебног су значаја, с обзиром на то да морамо имати у виду да се дешавају у крају који је због лоших саобраћајних веза, али и оштре планинске климе³⁷, изолован од многих друштвених процеса, те да се сваки облик модернизације овде спорије манифестује.

Такође, приликом издвајања грађе, указали смо на песме које су посредством медија ушле у збирку и, по свој прилици, доживеле накнадну фолклоризацију³⁸, а чини нам се занимљивим и постојање

³⁶ Велики број песама је испеван у форми дистиха, што, верујемо, представља одлику модернијег певања, јер, како и данас примећујемо, у мас-култури доминира краћа форма пријемчивија савременом добу и слушаоцу, највероватније услед убрзаног начина живота.

³⁷ О сјеничком крају и Пештерској висоравни опсежно је писао Сретен Вукосављевић (2012).

³⁸ Таква је песма „Виђу фино” која је позната под називом „Што се мала уобрази”, а изводили су је Вера Ивковић, Зорица Брунцлик и Луис, као и многи други (в. <https://www.tekstovi.org/sto-se-mala-uobrazi/>). У Дердемезовим записима није забележена у тој верзији. Слична верзија из Дердемезове збирке налази се у збирци *Плавско-гусињске усмене лирске пјесме*, забележена под називом „Мој драгане”:

Moј dragane, garušane,
Od tebe se strašu vrane.
Moј dragane, što dovolji
Da te druga sæda volji.
Moј dragane, lijep jesi,
No ti nije mjesto ðe si.
Mjesto ti je krševito,
Tu bi ðavo pomahnito (Ðešević 2019: 162).

песама које су без икаквих измена пренете из медија и које се изводе као адеспотне, али су ауторска дела (в. Халиловић и Пешикан-Љуштановић 2023: 12)³⁹. Ови примери свакако потврђују и наш став да су песме из збирке Хусеина Дердемеза јасан показатељ колико је процес социјалне транзиције допринео изменама усмене књижевности и колико су се традиционални модели усменог љубавног песништва приближили писаној поезији.

Библиографија

- Ајдачић, Д. (2004). *Прилози проучавању фолклора балканских Словена*. Београд: Научно друштво за словенске уметности и културе.
- Васиљевић, М. А. (1953). *Народне мелодије из Санџака*. Београд: Музиколошки институт Српске академије наука.
- Вукмановић, А. (2013). Досадашња проучавања српске усмене лирике. У: З. Карановић и Ј. Јокић (ур.). *Савремена српска фолклористика I*. Нови Сад: Филозофски факултет, 181–192.
- Вукмановић, А. (2020). *У трагању за извир-водом*. Нови Сад: Академска књига.
- Вукосављевић, С. (2012). *Историја сељачког друштва VI. Писма са села, Политички и други списи*. Београд: Службени гласник.
- Гура, А. (2005). *Симболика животиња у словенској народној традицији*. Београд: Бримо – Логос – Александрија.
- Дердемез, Х. (1989). Шаљиве народне приче : Народне песме. *Зборник Сјенице*, 5, 233–239.
- Ђорђевић, Т. (1984). *Наш народни живот I*. Београд: Просвета.
- Ивановић Баришић, М. (2013). Нови медији и фолклор. У: З. Карановић и Ј. Јокић (ур.). *Савремена српска фолклористика I*. Нови Сад: Филозофски факултет, 283–291.
- Караџић, В. С. (1985). *Етнографски списи: О Црној Гори*. Београд: Просвета – Нолит.
- СНП I. Караџић, В. С. (1975/1841). *Српске народне пјесме I*. Сабрана дела Вука Караџића. В. Недић (прир.). Београд: Просвета.
- СНП II. Караџић, В. С. (1988/1845). *Српске народне пјесме II*. Сабрана дела Вука Караџића. Р. Пешић (прир.). Београд: Просвета.
- СНП V. Караџић, В. С. (1898). *Српске народне пјесме V*. Љ. Стојановић (прир.). Београд: Државно издање.
- Латковић, В. (1987). *Народна књижевност*. Београд: Научна књига.
- Павловић, М. (2009). *Села сјеничког краја: антропогеографска проучавања*. Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет.
- Пандуревић, Ј. (2016). Фолклорни еротикон између обредне и поетске метафоре. *Књижевна историја*, 48, 159, 9–36.
- РБ (1957). *Василиса Прекрасна и друге бајке*. Избор и превод Нада Станић. Илустровао Ђурђе Теодоровић. Београд: Дечја књига.

³⁹ О позицији новокомпонованих песама у народној књижевности видети у „Фолклорни еротикон између обредне и поетске метафоре” (Пандуревић 2016: 29).

- Халиловић, Е. и Пешикан-Љуштановић, Љ. (2023). *Фолклорна збирка Хусеина Дердемеза*. Нови Сад: Матица српска.
- Чајкановић, В. (2009). *Речник српских народних веровања о биљкама*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Bašić, H. (1987). *Može li biti što bit' ne može. Lirske narodne pjesme iz Sandžaka*. Pljevlja: Међурејубличка заједница.
- Ђеђевић, S. (2019). *Plavsko-gusinjske usmene lirske pjesme*. Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost.
- Korkut, B. (2011). *Prijevod Kur'ana*. Novi Pazar: El-Kelimeh – Mešihat islamske zajednice u Srbiji.
- Vasiljević, M. A. (2017). *Zbornik narodnih pjesama po pjevanju Hamdije Šahinpašića*. Podgorica: Muzički centar Crne Gore.

Електронски извори

- <https://www.tekstovi.org/sto-se-mala-uobrazi/> 15. 9. 2019.
- <http://tekstomanija.com/ifet-rizvanovic-ifce-kisa-pada-trava-raste/> 15. 9. 2019.
- Пешикан-Љуштановић, Љ. (без датума). *Љубавне песме*. www.ff.uns.ac.rs/studenti/oglasne_table/studenti_oglasne_table_srpska_knjizevnost.html 22.11.2018.
- <https://tekstovi-pesama.com/nada-obric/oj-ljubavi-moja-prosla/20290/1> 15.9.2019
- <https://popis2022.stat.gov.rs/sr> 20. 2. 2025.

Lyrical Love Songs in the Folklore Collection of Hussein Derdemez: From Tradition to Change

Elma Halilović

Summary

In this paper, lyrical love songs from the folklore collection of Hussein Derdemez (1940–2011) have been analyzed, for which the material was gathered in the Sjenica–Pešter plateau region during the last decades of the 20th century. Derdemez's collection is compiled under the title *Folklore Collection of Hussein Derdemez* as part of the *Biblioteka Usmene Književnosti* edition by Matica Srpska (2023). The aim of this paper is to distinguish the subtypes of love songs based on the dominant motifs and thematic characteristics, and to analyze them in the context of lyrical songs from Vuk's collection and older collections from this region. The research is primarily based on descriptive and comparative methods, with sociological insights that should contribute to a clearer understanding of the themes and motifs, particularly those depicting a closed, economically and culturally isolated patriarchal world undergoing significant social and cultural changes. With this approach, it is aimed to highlight

the transition that oral literature underwent in the 20th century and continues to undergo, adapting to the contemporary moment.

Keywords: oral poetry, love poetry, Husein Derdemez, tradition, culture, military songs, changes.

Елма Халиловић / Elma Halilović
Државни универзитет у Новом Пазару /
State University in Novi Pazar
E-mail: ehalilovic@np.ac.rs
<https://orcid.org/0009-0005-5870-5657>

Примљено/Received: 4. 3. 2025.
Прихваћено/Accepted: 12. 5. 2025.

